

Микола СЕНЧЕНКО
Оксана СЕНЧЕНКО

ВІД ЕРИ ГУТЕНБЕРГА ДО ЕРИ ЦУКЕРБЕРГА...

*Переваги і недоліки
сприйняття друкованого та електронного тексту*

Київ
Видавництво Ліра-К
2021

УДК 028.1.02:002.1-028.25-028.27
С31

Сенченко М. І., Сенченко О.М.
С31 Від ери Гутенберга до ери Цукерберга... Переваги і недоліки сприйняття друкованого та електронного тексту. Київ : Видавництво Ліра-К, 2021. 128 с.
ISBN 978-617-520-057-5

Цифровізація усіх сфер життєдіяльності суспільства в ХХІ столітті принесла істотні зміни в практику і форми читання. Разом з традиційним читанням (з аркуша) виник і набув широкого поширення новий спосіб читання і сприйняття тексту, так званий цифровий формат читання (з екрану). Він міняє характер взаємодії читача з текстом, має певні переваги (соціальне читання) і недоліки (цифрова нерівність, фізіологічні особливості).

У книзі наведено різні точки зору учених на своєрідність читацької діяльності в різних форматах, ефективність сприйняття друкованого і електронного тексту; аналізуються і узагальнюються результати досліджень, що проводяться в багатьох країнах світу, по виявленню характерних рис, можливостей, ризиків і перспектив розвитку традиційного (з аркушів) і цифрового (з екранів) читання.

УДК 028.1.02:002.1-028.25-028.27

ISBN 978-617-520-057-5

© Сенченко М.І., Сенченко О.М., 2021

© Видавництво Ліра-К, 2021

*Люди, які читають книги, завжди
управлятимуть тими, хто дивиться телевізор.*

Ф. Жанліс

ВСТУП

XXI століття стрімко змінює життя людей. Природа, сенс життя, здоров'я населення, навчання, робота – усе змінюється. Стає краще, чи гірше – кожен мусить дати собі відповідь на це запитання. Але працюючи довго з книгами, і комп'ютерами я думаю, що маю право дати відповідь на питання, які хвилюють багатьох людей, особливо тих, хто читає книги. Ці питання прозаїчні.

Як сучасні тенденції видозміни книги в аудіо і електронному форматі змінюють характер читання?

Які позитивні і негативні тенденції читання з екрану? Чи взагалі немає ніяких відмінностей між читанням з аркуша чи екрану?

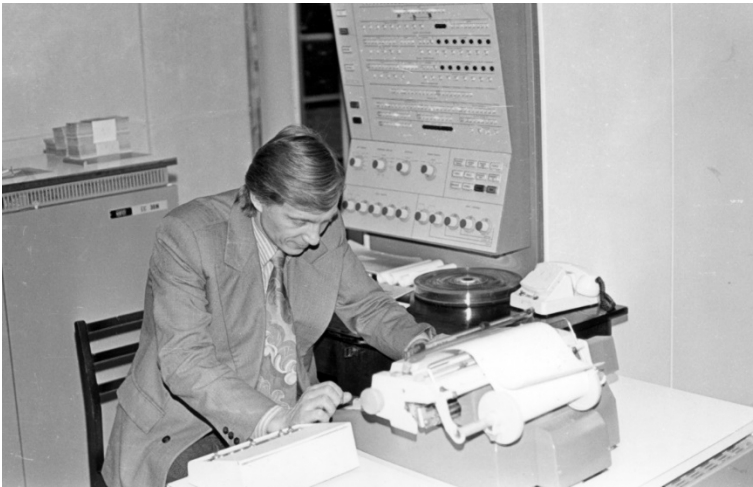
Чому західна еліта навчаючи своїх дітей віддає перевагу читанню з аркуша?

Трохи лірики від Миколи Сенченка. У 1966 році я закінчив Харківський інститут радіоелектроніки де вчився на факультеті обчислювальної техніки і понад 55 років працюю на комп'ютерах.

Починав я працювати на лампових електронних обчислювальних машинах (ЕОМ) першого покоління і зараз працюю на ЕОМ останнього покоління. Тобто більшу частину свого життя я провів з комп'ютерною технікою.

Коли почав писати книги, то писав спочатку на папері, а потім набирив на клавіатурі комп'ютера. Я довго не міг творчо думати, працюючи на ЕОМ. Писати книгу, чи статтю безпосередньо на комп'ютері довго не вдавалося. З часом ставало легше, але й сьогодні нові ідеї у мене з'являються частіше тоді, коли я читаю

паперову книгу, чи пишу на папері. Роздуми з приводу відмінностей читання з аркуша чи екрану, з'явилися після спілкування з директором бібліотеки Конгресу США Джеймсом Біллінгтоном, який написав статтю «Гуманітарні наслідки комп'ютерної революції». Тоді й з'явилася ідея вивчити питання, пов'язане з перевагами чи недоліками сприйняття друкованого і електронного тексту.

Микола Сенченко за пультом ЕОМ ЕС – 1020

Читання – це «специфічна форма мовного спілкування людей за допомогою друкованих, рукописних і електронних текстів, одна з форм опосередкованої комунікації». Зародження нових форматів і практик читання нестримно міняє комунікаційне середовище, веде до певних трансформацій у сфері книжкової індустрії. Пандемія коронавірусу COVID–19 в 2020–2021 роках прискорила зміни у сфері читання, загострила необхідність формування підходів до вивчення існуючих практик читання, усвідомлення і прийняття нових форматів читання.

Вивчення читання як соціального явища завжди цікавило учених в зв'язку із змінами, що постійно відбуваються в способах читання і сприйняття тексту. На трансформацію читання великий

вплив чинять культурні, соціальні, економічні й демографічні чинники. Сучасні цифрові технології значно спростили доступ до великого потоку інформації, що призвело до розвитку нового формату читання – читання з екрану, читання онлайн, електронного, цифрового читання. Учені і практики розділяють читання на традиційне – з аркушів і цифрове – з екранів.

Нині обидва формати читання міцно увійшли до повсякденного життя і активно використовуються. Проте ще в 2010-х роках цифрове читання було недоступне для соціальних груп з низьким рівнем доходу, що позначило проблему цифрової нерівності (цифрового розриву, цифрового розколу). Пандемія COVID-19 поставила на порядок денний вирішення багатьох питань, пов'язаних з функціонуванням усіх галузей книжкової індустрії, перед урядами, громадськими організаціями і діячами культури, науки і освіти.

З подальшим розвитком цифрових технологій проблема зростає. Світова спільнота входить в черговий період поглиблення цифрової нерівності, тільки тепер він пов'язаний не з економічними (комунікаційно-технологічними) причинами – низьким або нерівномірним станом комп'ютеризації, інтернетизації окремих регіонів, а з рівнем цифрової медіа грамотності.

У дослідженнях культури читання можна зустріти різні точки зору на роль і перспективи розвитку традиційного і цифрового читання в майбутньому: від оптимістичних – читання зміщується в цифрове середовище і має багато переваг у порівнянні з традиційним (доступність читачам контенту, що їх зацікавив з декількох електронних пристроїв, швидкий пошук, можливість читати у будь-який момент і в будь-якому місці) – до різко песимістичних – цифрове читання, будучи читанням навігаційним, скануючим, несе в собі багато загроз, але головне, *згубно впливає на когнітивні здібності читача*. Технологічні нововведення сприяють переходу від епізодичного до регулярного використання цифрових ресурсів. Електронне читання стає повсякденною реальністю.

На сьогодні ситуація виявилася не такою однозначною, як це уявлялося на початку ХХІ ст. Щоб зрозуміти, що таке сучасне читання в цифрову епоху: проведемо аналіз результатів наукових

досліджень учених світу, позначимо переваги і ризики цифрового і традиційного читання.

Микола Сенченко.

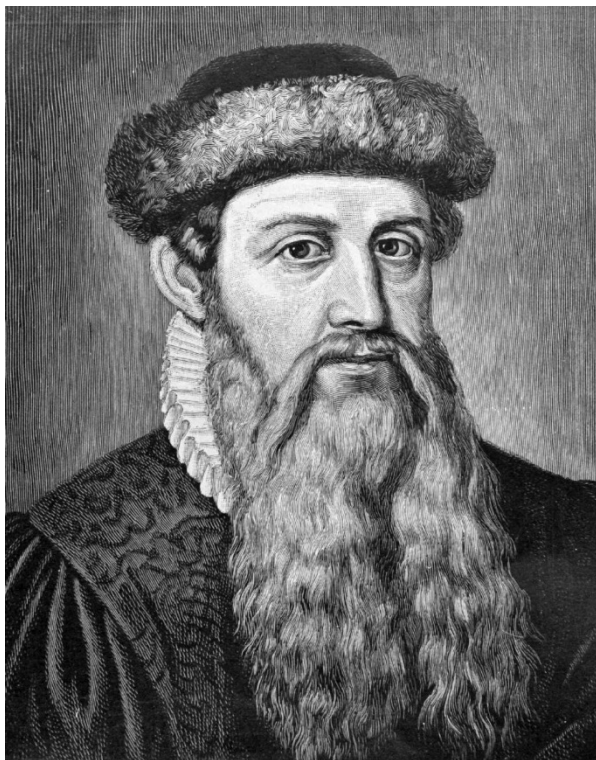
Історична довідка.

Ера друкованих книг бере початок з німецького міста Майнц. Саме там народився першодрукар Гутенберг Генсфлейшн Йоганн, на межі XIV – XV століть, за думкою одних вчених, не пізніше 1399 року, за думкою інших, у 1400 році. Помер – 3 лютого 1468 року. Книгодрукування виникло не відразу, його винахідники використовували вже існуючі технології. Дві основи книгодрукування – набір і друкарський процес – були відомі з давніх часів. Але щоб зробити революцію в світі комунікацій, необхідна була оптимальна технологія. І творцем цієї технології став німецький винахідник Йоганн Гутенберг. Не дивлячись на простоту, ця геніальна ідея привела до великих результатів.

Ідея книгодрукування в той час була актуальною в Європі і є різні думки стосовно першодрукарів, але саме німецький винахідник Гутенберг, талановито вирішивши безліч технічних проблем, поклав початок масовому книгодрукуванню в Європі.

Заслуга Гутенберга полягала в тому, що він здогадався відливати окремі букви, із яких почав складати слова. Придумав, як їх фіксувати, щоб вони не розпадалися, винайшов прес для друку, спеціальну фарбу і багато іншого. Саме він зумів знайти якнайкращі технічні форми втілення ідей, які частково висловлювалися

до нього. Таким чином, Гутенберг узагальнив і систематизував винаходи, що існували до нього. Втілюючи на практиці ідею друкування книг, він явив світу перші, причому відразу ж досконалі зразки видань.

Гутенберг Генсфлейшн Йоганн

Немає достовірних відомостей також про його навчання і освіту, хоча знанням латини, хоча б пасивним, він володів, а значить, навчався у парафіяльній, міській чи монастирській школі. Крім того, Йоганн досконально знав ювелірну справу і мав звання майстра, без якого не мав би права навчати, а Гутенберг професійно навчав у Страсбурзі ювелірній техніці своїх учнів.

Біблія Гутенберга. Примірник із музею в Майнці

Надрукував у 1452–55 роках одну з кращих книг того часу – так звану 42-рядкову Біблію, яка отримала назву – «Біблія Гутенберга». Це була перша інкунабула, як називають книги, видані в XV столітті, буквально «колисковими», тобто такими, що стоять біля колиски книгодрукування.

Що ж трапилося з його дітищем?

Усього в світі збереглося 48 примірників цієї Біблії. Зберігаються вони в різних бібліотеках і музеях світу. 42-рядкова Біблія Гутенберга завжди вважалася найдорожчою книгою в світі. Останній раз – у 1979 р. – екземпляр на папері придбала бібліотека Штутгарту за 2 млн 200 тис. доларів.

У Нижньосаксонської державній бібліотеці міста Геттінгена, знаходиться екземпляр «Біблії», повністю перекладений в цифровий формат і доступний в Інтернеті.

Йоганн Гутенберг помер 3 лютого 1468 р. і був похований в Майнці в церкві францисканців. Вдячні нащадки поставили Гутенбергу пам'ятники в Майнці, Страсбурзі і Франкфурті на Майні.

«Наслідки винаходу книгодрукування незліченні. Рукописні книги замінилися друкованими. Ціни на книги негайно ж знизилися на 4/5 проти колишньої їх ринкової вартості. Перші друкарі, що трудилися біля друкарських верстатів, були піонерами цивілізації – всі

вони придбали право на вічну вдячність за послуги, надані ними освіті людства. Дешеві книги, віддруковані, як тоді висловлювалися, manu stannea (олов'яною рукою), породили масу читачів. Із винаходом книгодрукування автор міг поширювати свої ідеї і говорити з освіченим класом абсолютно вільно, не обмежуючись часом і місцем. Друкована книга рятує автора від забуття, тому що вона друкується у декількох сотнях і тисячах примірників» – пише головний бібліограф Ірина Жидких.

Ера електронних книг в Європі бере початок з українського міста Києва. Саме там було створено першу в Європі – Малу електронно лічильну машину («МЭСМ») в 1950 році, в інституті електротехніки Академії наук України. Так почалася ера комп'ютерів у Європі, що через 50 років призвела до широкого розповсюдження нових інформаційних технологій, а також електронних книг (комп'ютексів) і електронних журналів.

Академік Сергій Олексійович Лебедев, під керівництвом якого в Україні був створений перший на континенті Європи комп'ютер – Мала електронна лічильна машина (МЭСМ – російською мовою – малая электронная счетная машина), неначе прожив два життя. Перше співпало з дитинством, навчанням і двадцятьма роками наукової діяльності в галузі енергетики, друге було цілком віддане – створенню ЕОМ (електронних обчислювальних машин) і організації їх серійного випуску.

Саме в Києві відбувся перехід від першого життя до другого. Він був достатньо різким, але і цілком зрозумілим. Дослідження в енергетиці, чим спочатку займався С.О. Лебедев, потребували великої кількості обчислень і тому його інтереси стали переміщатися у бік

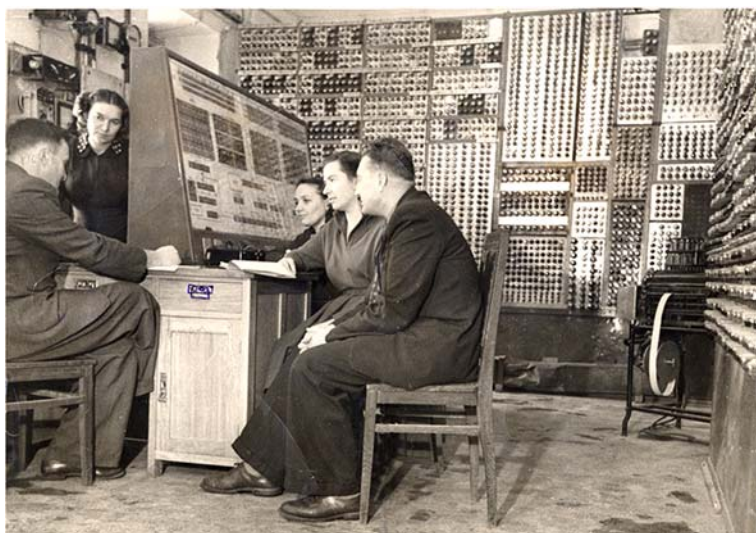
Академік С.О. Лебедев

автоматизації обчислень. У Київ Лебедев був запрошений у 1946 р. на посаду директора інституту електротехніки (спочатку енергетики) АН України. У тому ж році його обирають дійсним членом Академії.

Серед учених світу, сучасників Лебедева, немає людини, що подібно йому володіла настільки потужним творчим потенціалом, щоб охопити своєю науковою діяльністю період від створення перших лампових ЕОМ, що виконували лише сотні і тисячі операцій за секунду, до надшвидкодійних супер-ЕОМ на напівпровідникових, а потім на інтегральних схемах із продуктивністю до мільйонів операцій за секунду. Наукова школа Лебедева, що стала головною в колишньому СРСР, за своїми результатами успішно суперничала з відомою американською фірмою ІВМ. Під його керівництвом були створені і передані для серійного випуску 15 типів високопродуктивних, найбільш складних ЕОМ, кожна – нове слово в обчислювальній техніці, більш продуктивна, більш надійна і зручна в експлуатації.

Висловлені вище оцінки з'явилися тільки після смерті С.О. Лебедева. За життя в газетах і журналах про нього не писали. На це були дві причини. Одна офіційна: його ім'я як головного конструктора ЕОМ для систем протиракетної оборони було засекречене. Друга впливала з особливостей характеру: він міг би чимало розповісти про відкриту, головну частину його робіт із створення супер-ЕОМ для обчислювальних центрів, про свій інститут і багато іншого, але він не любив зустрічатися з журналістами, був гранично далекий від самореклами та абсолютно байдужий до популярності і слави. Відкриваючи Першу Всесоюзну конференцію з обчислювальної техніки в 1956 р. у Москві і характеризуючи рівень розвитку обчислювальної техніки в СРСР, він навіть не згадав «МЭСМ», що стала, як зараз очевидно, першою ЕОМ у континентальній Європі. Для нього це була лише модель ЕОМ, створюючи яку, він нагромадив досвід для наступних робіт.

Виступаючи на вченій раді Інституту кібернетики АН України, присвяченій 25-ій річниці створення «МЭСМ», академік В.М. Глушков так оцінив значення «МЭСМ» для розвитку обчислювальної техніки в Україні та у державі:

**«МЭСМ». Позаду пульта: Л.Н. Дашевський і З.С. Зоріна-Рапота.
За пультом праворуч Л.М. Абалишнікова, Т.І. Пецух,
Є.Є. Дедешко. НАН УРСР, Київ, 1951 рік**

«Незалежно від закордонних учених С.О. Лебедев розробив принципи побудови ЕОМ із програмою, яка зберігалася в пам'яті. Під його керівництвом була створена перша в континентальній Європі ЕОМ, у короткі терміни були вирішені важливі науково-технічні задачі, чим був покладений початок радянській школі програмування. Опис «МЭСМ» став першим підручником у країні з обчислювальної техніки. «МЭСМ» стала прототипом Великої електронної лічильної машини «БЭСМ». Лабораторія С.О.Лебедева стала організаційним зародком Обчислювального центру АН України, а згодом Інституту кібернетики АН України».

На будинку, де був розташований Інститут електротехніки АН України, директором якого був С.О. Лебедев, встановлена меморіальна дошка. Виступаючи в день її відкриття, президент АН України академік Б.Є. Патон сказав:

«Ми завжди будемо пишатися тим, що саме в Академії наук України, у нашому рідному Києві розцвів талант С.О. Лебедева

як видатного вченого в галузі обчислювальної техніки та математики, а також найбільших автоматизованих систем. Він поклав початок створенню в Києві чудової школи в галузі інформатики. Його естафету підхопив В.М. Глушков. І тепер у нас плідно працює один із найбільших у світі Інститут кібернетики ім. В.М. Глушкова НАН України.»

Він жив і творив у період бурхливого розвитку електроніки, обчислювальної техніки, ракетобудування, освоєння космосу та атомної енергії. Будучи патріотом своєї країни, Сергій Олексійович взяв участь у найбільших проєктах І.В. Курчатова, С.П. Корольова, В.М. Келдиша, що забезпечували створення ракетно-ядерного щита Батьківщини. В усіх їхніх роботах роль електронних обчислювальних машин, створених Сергієм Олексійовичем, без перебільшення, величезна.

Його видатні праці назавжди ввійдуть у скарбницю світової науки та техніки, а його ім'я повинно стояти поруч з іменами цих великих учених».

РОЗДІЛ ПЕРШИЙ

Паперова і електронна книги – проблеми і перспективи

*Парадокс читання: воно відводить нас від
реальності, щоб наповнити реальність сенсом.*

Д. Пеннак

1.1. Книга як медіум комунікацій

«Книга – основа медіа всесвіту. Письменник створює світ, а кіно тільки додає декорації, ілюструє створений текст. В той же час реальність нестримно міняється, виникають нові жанри, яких не було раніше. Це не моя думка, але я в цьому глибоко переконаний: форма існування сучасного роману – це серіал. Причому мова не про екранізації. Тут виникає певний оригінальний текст, який живе за законами іншого жанру, існуючого на іншому носіїві. Межі розмиваються, їх практично немає. І в той же час існує і досить неповноцінна територія новелізації, коли сценарій голлівудського блок-бастера перетворюється на книгу. Але це має попит. Є люди, яким це подобається. Вони дивляться фільм, а потім читають книгу. Так і нинішнє покоління читачів ми можемо упіймати тільки в медіа пастку. Причому і сама книга як носій переходить в інше середовище: стає файлом, нічим, практично «духом святим» – такою бачать книгу сучасні видавці.

Аналіз тенденцій книжкового бізнесу 2020 року показує, що ринок паперових книг відновлюється, електронних книг – падає, серіальність перемагає традиційний формат роману, тексти стають коротшими, а участь авторів в соціальних комунікаціях

ширша, інтерес видавців до підписної моделі росте, а до електронних бібліотек падає.

Точні цифри ще належить порахувати, але дійсно в США, флагмані цифрової революції, протягом усього минулого року спостерігалось стабільне і обережне зростання паперових продажів. Зростання, правда, в натуральному вираженні – за даними компанії Nielsen BookScan, в США в 2015 році було продано 571 млн паперових книг (у 2014 році – 559 млн і в 2013 році – 501 млн). Підйом продажів паперових книг хоч і невеликий (близько 2,1 % в рік), але не може не радувати любителів традиції, хоча все ж вказує на те, що загальний об'єм продажів йтиме вниз.

Книги в бітах і байтах, які за недавніми прогнозами повинні були скласти 50–60 % від загального об'єму продажів, у США зависли на відмітці в 25 %, приблизно біля цієї ж цифри – у Великобританії, а в Німеччині і Франції не переступили і 10 %-ий рубіж.

Одна з причин таких показників – «цінова війна» з Amazon що завершилася перемогою видавців. У 2014 році велика п'ятірка домовилася про нові умови контрактів з інтернет-гігантом і дістала можливість контролювати ціни на електронні книги, які передбачувано пішли вгору. Тим самим ринок електронного контенту залишився без однієї з головних своїх переваг – низької ціни.

Слід зазначити, що нове медійне середовище – це щось більше, ніж сукупність електронних пристроїв або потік медійного споживання, – це нова якість життя, в якій інформація стає не продуктом, а умовою життєдіяльності усіх інших сфер. Книга не перейде в наступну інформаційну епоху сама по собі, якщо ті, хто нею займаються – бібліотеки, видавництва, книгознавці – не заступляться за неї і не створять нішу, де б книга почувала себе в безпеці.

Сьогодні багато говорять про читання, про те що інтерес до читання поступово знижується. На наш погляд це сигналізує не про кризу читання як процесу. Знижується потреба в книзі в її традиційних комунікативних нішах. Для неї знаходиться заміна, і це не проблема видавничих організацій і установ культури, а наслідок розвитку суспільства. Наприклад, наукова книга як засіб

наукової комунікації витісняється форм-фактором короткої наукової статті і наукового журналу.

1.2. Електронні книги

Ще далеко до закінчення ери Гутенберга, але вже з'явилися нові технічні можливості, які дозволяють істотно змінити процес створення й розповсюдження книг. З допомогою нових інформаційних технологій можна звести до нуля кількість посередників між автором – творцем книг і споживачем інформації – читачем. Такий метод подання творів проходить сьогодні апробацію і вже є приклади, коли автори розповсюджують свої книги тільки в електронній формі. Проте це скоріше виняток ніж тенденція. Багато авторів передають свої твори видавництвам у електронній формі, з якої вони тиражуються переважно в паперовому вигляді, а інколи й дублюються в цифровій формі.

Дискусії про роль друкованої книги в сучасному суспільстві відбуваються досить активно. З розвитком інформаційних технологій збільшується роль електронних ресурсів, особливо в сучасному освітньому просторі. Безумовно роль друкованої книги ще довго буде залишатися домінуючою, проте випуск електронних підручників і навчальних комплексів є одним із перспективних напрямів діяльності видавництва. Лідерство тут займають університети. Безумовно більшість комп'ютерів, що випускаються сьогодні, ще далекі від досконалості. У своїй більшості це не мультимедійні комплекси, але майже всі вони наділені посиланнями, тренувальними і контрольними тестами. Мультимедійні підручники мають ряд переваг. Вони подають матеріал у вигляді, що підвищує ефективність сприйняття матеріалу навчальних дисциплін. Гіпертекстова організація навчальних курсів дає можливість компактно викласти великий обсяг навчальної інформації і раціонально організувати вивчення певної дисципліни.